

Összeállító: EÖTVÖS ÁRPÁD

Összeállítás ideje: 1972.

TARTALOM: A „KINCSEM FELESEGEM” CÍMŰ KLASSZIKUS
BALLADA VÁZLATOS ELEMZÉSE

15 lap

Földrajzi műanyag: KISBAKAPATI

Számozás: XXVI

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

ÉLTÁROMAS

Átveretve az EÖTVÖS LTK. 2.164-es tételéről.

SOMLYÓI MŰHELY
NA-1507.
Néprajzi arató

A "Kincsem feleségem" kezdetű klasszikus ballada vázlatos elemzése

A Kisbárapátiban élő 71 éves Tóth Imre állatgondozóval a tabi kulturális szemlén találkoztam először, ahol az idő rövidsége miatt csak néhány dalát vehettem magnóra, de nemsokára már egy ótányi anyaggal lepett meg Kisbáron.

Azonnal feltűnt a most gárgyalandó balladatöredék régies szövege és dallama. Az utóbbiról azt vélem, szintén dallamtöredék, amely még megmaradhatott emlékezetében a régi teljes anyagból.... Imre bácsi csak erősgette, hogy sosem volt más és több dallamsora, viszont volt több strófája, amire már nem emlékszik. E tekintetben azért is faggatam, mivel több ízben jártam úgy, hogy két-háromszori felvétel esetén mindig más és más dallamot énekeltek ugyanarra a szövegre, vagy a kért dallamra egészen más szöveget improvizáltak.

Imre bácsi dallam- és szövegmemóriájáról hamar meggyőződhettem a sok dallam felvétele közben, amit háromszor megismételtem még néhány dallamával és versével kapcsolatban. Ez-persze-még nem bizonyíték, hiszen minden öreg adatközlőnél tapasztalni, hogy bizonyos kedves dallam és vers olyan frissen él memóriájukban, mint fiatalabb korukban; valamint az sem bizonyíték még, hogy "déggyeji" így énekeltek, mivel azoknál is előfordulhatott erősebb kopás mind dallamban, mind szövegben.

Egyelőre tehát csak azt lehetett észre venni, hogy értékes dallam- és szövegtöredékről van szó, amit érdemes tüzetesebben megvizsgálni. A felvétel szüneteiben történt beszélgetésből kitűnt, hogy gyerekkorában Karádon és a környékbeli Cseszta pusztán élt; volt állatgondozó, képes-arató, cseléd.

Eltelt néhány hónap, amíg újra találkoztunk és este 8 órától reggel hatig énekel, mesélt kifogyhatatlanul. A szóbanlévő balladát ismét magnóra rögzítettem, s pontosan úgy mondotta el, mint annakelőtte:

A.

Kincsem feleségem!
Engem invitálnak,
Vendég vacsorára,
Apró pogácsára.
Kincsem feleségem!
Vedd rád selém ruhád,
En meg maj rám vészém
A gyilkolló ruhám.
Kincsem feleségem!
Mi jannak a zoka,

Atyád várossában
Nagyon harangoznak?
Uram, édes uram!
Igy erre ja szokás,
Akit férhöz annak,
Hirharangot adnak.
Kincsem feleségem!
Mi jannak a zoka,
Atyád udvarában
A zacsok faragnak?

mt-nt
ku rre
tallus

vers

Uram, édes uram!
Igy erre ja szokás,
Akit férhöz annak,
Annak padokat faragnak.

Beit 2 R □
"Kilenc éves koromban, mikor még olyan kis fíjű voltam, karád közösségben a nagynénémű tanútam.

-Mi volt a foglalkozása a maga nagynénjének?-

Kepésaratók. En meg, mint fíjatā kisfíjű-a zédesanyám megbetegédett-el köllött menni őtet hejjettesíteni és ott tanútam meg, mikor a tarlóru beméntünk este.

-Mit meséltek az öregek ennek a további történetéről?-

Errú aszt meséték, kérem szépen, hogy valamikor abba a nagyon régi időbe vót tizenkét bandita, akik őserdőbe tartószkottak barlangba, és a városba egy nagyon szép kisléánt láttak, ; huszonhárom éves fíjatalembér vót a vezérük, és élepták eszt a kisléánt, és a leánka nem méhetett sehova se. Nem is látott semmit se, csak oankor, amikor ők vitték magukká. Ha zsákmányúni vitték, vagy akárhère méntek, akkor mikor elvitték, csak oankor látott valakit, vagy valamit, másker mindig a zerdőbe tartószkodott. És eszt a zéletét nagyon megúnta, és egycer mekkérte a fíjatalembért, hogy vigye jel a szülejihő. És ott valahogy sikerült a szülejiné lejáccani asztat, hogy mekhívták ezéket egy vacsorára. Ugy, hogy ott má a karhatalmat, mindent elkészítettek ezéknek az elfogására.

tozma
-Miért kellett hirharangot adni és kinek adták?-

Ezeknek attak hirharangot, hogy mennék, a karhatalomnak, akik é vótak áva.

□□ -Nem törökökről beszéltek a maga elődei?-

Banditáknak hitták abba a zidőbe azokat.

□□ -Mindig erre az egy dallamsorra mondták az egészet?-

A zegésszet. Külömben, ha a nagynéném valamellik éne, akkor tunnám még ezék meggyilkulásukat is, temetéssüket, minden. Mer még vót egy "verz" hozzá.

□□ -A banditákat aztán elfogták?-

El igen és legyilkulták őket.

-A férfi, a férj mért mondtotta, hogy felveszi a gyilkoló ruháját?-

Hegyha valami ujad ved vóna a szülői házná észre!.... Hiszen azér nem mért megszöknyi sem, mért fétt attú, hogy mekgyilkujják a zegész családöt akkor ezék.

-Meg is akarta gyilkolni a leányt, mért fölveszem a gyilkoló ruhám, mondtotta a férfi-

Aszt nem arra a tére monta, henem ara a térre monta, ha valami ujjan léssz ottan, ha kevesebb erő led vóna-nem ujan nagy karhatalom--hogy megbir velük, akker maj ezek gyilkutak volna ottan.

Éle akarta gyilkolni veszély esetén a leány szüleit-

Igen!...

"Ugyancsak asztán hallettam a déggyejintű, a zelöggyejintű, hogy amikor a za hadjárad vót itten; a tatárok, hogy jöttek és nem tuttak rendessen beszényi, oan furcsán ejtették ki: Triszka, Julcsa, Nanica, gyerték elő, mer elméntek a tatárok. És amelik előjött, akker azokat legyilkuták; meg különben is amugy is csufra tették, vagy mellüket levákták, egyiket így, másikat ugy."

XXXXX

XXXXX

XXXXX

XXXXX

A fenti szövegből megállapítható, hogy Tóth Imre bácsú igen értelmesen, néhol gondolat-, mondatelődással adta elő a történetet, s e némi zavarokat az én közbevetett kérdéseim okozták nála.

A betyárok, banditák kifejezése Somogyban semmi különösebbet nem jelent jelenlegi értelmezésünk szerint, hiszen itt a "betyárvilág" hazájában gyakran öltenek betyáros karatkert legszebb klasszikus balladánk is/ameről máshéyt bővebben szölek majd/.

Bizonyos, hogy nem betyárballadáról és történetről van szó jelen esetben. Annál feltűnőbb viszont a záradékkal kapcsolatos asszociáció.

Ui. Imre bácsi minden kérdés nélkül mondotta beszéde végén ezeket a tatárokról hallett sereket, hogy ugyancsak dédjeitől halletta. Bár nem akarek messzemenő következtetéseket levonni arról, hogy a ballada történeti részének elmondása után nyomban, rákérdés nélkül kezdett bele a tatárokról szóló beszédbe, mégis hajlamos vagyok arra a gondolatra, hogy tatár-török kori eseményről van szó.

A régies hangvételre nemcsak az egész töredék stílusa utal, valamint előadásbeli modora és az utolsó "verz", de a beszélgetés közben elmondott részletek és jónéhány formula is: "... a zácsek nem padokat fardtak, hanem kopersót csinyátak"-mondotta-/amit viszont B változatunk ki is mond./ A balladás vonások, hasonlatok néhány ismerve tűnik elő e történet hallatán: 1./ az erőszakkal elrabelt leány gondolata vetődik fel elsőként/"törökrabelta lány"/, 2./ a leány, ill. fiatalasszony figyelmet elterelő hazudozásai/lásd a Nándorvári dajka több somogyi variánsát és más tájak balladaanyagát/, 3./ az ünnepi selem szeknyába való öltözés és a gyilkoló ruha, 4./ a Kincsem feleségem máshonnan is ismert formulája stb... Egészében azt mondhatjuk, hogy még ebben a töredékes voltában is értékes, alig ismert balladával van dolgunk./az sem kizárt, hogy egy tatár, török valós eseménynek

valahol prózában, történeti mesében stb. fellelhető későbbi balladás vetületeiről van szó/....Eleinte ezek az általános jegyek tűntek fel előttem.

A problémát még izgalmasabbá tette számomra Gasparics Józsefné, Máj Teréz 45 éves muzeumi takarítónő hasonló balladája. Ő Zicsről származott Siófokra, akitől számtalan gyermekjátékot, balladát, népi imát, népszekást stb. gyűjtöttem két év alatt. Kérdésekre, hogy ismeri-e a "Kincsem feleségem kezdetű történetet, az alábbiakat felelte:

B.

Uram édes uram!
Mi annak az oka,
Atyád városában
Nagyon harangoznak?

Kincsem feleségem!
Az annak az oka,
Ha egy lányt férhöz adnak,
Hirharagot huznak.)

Uram édes uram!
Mi annak az oka,
Atyád városában
Nagyon kopácsolnak?

Kincsem feleségem!
Az annak az oka,
Ha egy lányt férhöz adnak,
Butert csináltatnak.

Kincsem feleségem!
Vedd rád fehér ruhád.
Én is rád veszem
A fekete gyászruhámat.

Kincsem feleségem!
Néked harangoznak.
A kopácsolással
Koporsót csinálnak.

Uram édes uram!
Adj egy fejtájórát,
Hadd láthassam egyszer
Kis falum határát.

/a legutolsó strófát beszélgetés közben utólag említette még, mondván, hogy ez még eszébe jutott most/

"Több strófája volt a balladának, de már nem emlékszem rá, csak vélekszem, hogy így volt. A leány apja gazdag uzserás volt, akitől a szomszéd faluból egy legény vett föl pénzt uzserakamatra. Az öreg férjhez akarta adni a lányát és ezt a fiatal embert szemelte ki, és elengedi az adósságát a legénynek, ha elveszi a leányt.... Bár a fiu mást szeretett, de hogy a pénz megadásától szabaduljon, feleségül vette a lányt és elvitté a falujába. Itt pedig meggyilkolta a lányt. Így akart szabadulni a lánytól is és az adósságtól is".

Gasparicsnéval ezután már többet beszélgettem erről a témáról, s igen lényeges momentumok kerültek napvilágra; történetesen a már Tóth Imrével kapcsolatban is említett Karád környéki Cseszta pusztá, amit annakidején a Házlinger-család bérelt, de volt házuk Zicsen is. A 30-as években visszaköltözött Zicsre az uraság, ahová néhány

cselédet, állatgondozót hozott magával. Máj Teréz és Winkler Juli akkor 14-15 éves lányok voltak és mint culágerek segítkeztek az uraság istállójának építésénél a cselédekkel együtt... Gasparicsné, Máj Teréz nem emlékszik már, hogy kik voltak a cselédek, akiktől tanulták ezt a dalt és történetet/az előbbi sem tudja, csak a szövegét/, ő viszont azt javasolta, hogy bár férje nevét nem tudja keressem fel volt barátnőjét Magyarkesziben./ez a lehetőség még hátra van/.

Addig is egyelőre a két rendelkezésre álló töredék és máshonnan feltűnt változatok összevetéséről szólhatok néhány mondat erejéig.

A két töredék szálai a Cseszta pusztai irányba mutatnak, és jellegzetességeik egyikét éppen ellentétességükben kereshetjük, más részt eszmei hasonlatosságukban.

Ellentétesnek látszik, hogy az első változatban elrabolják a lányt, míg a másodikban elzálogositották, eladták/az apa/. Ez az "ellentétesség" azonban az alapeszme szempontjából látszólagos, ha a klasszikus balladák egyik főcsoportját, illetve típusát tekintjük: a kényszer-házasságot.... A másik szembevétel a két változat között az ellentétes értelmezettség: ui. a másodikban minden fordítva történik, mint az elsőben; a kérdéseket a leány teszi fel és eleinte a fiú hazudozik, elterelvén a figyelmet a veszélyt jelentő mozzanatokról. Majd végül nem is tagadja, hogy a koporsó a nőnek készül./a legutolsó versszak más balladából kölcsönzött formulatöredék, amelynek két utolsó sora műköltési behatásra keletkezhetett/.

Nézzük most a máshol megtalált variánsokat és velük való kapcsolatot. Örömről szolgálhat, hogy nagynevű somogyi elődünk, Gönczi Ferenc gyűjteményében¹ bukkant föl a mienkéhez hasonló töredék. Utána pedig a MK Magyar népköltészet II. kötetében².

A Radamoson gyűjtött "Megüőtik a Zapát" c. tizenhat sörös változat a mi A. formánkkal rokentartalmu, amelyről-sajnos-Gönczi semmiféle magyarázatot nem ad/és az egész kötet is megmarad az adatközlés szintjén/.

Ennek a versnek első strófájában a férfi érdeklődésére adott női válaszból már érezzük a régi stílusú balladák használt fordulatát: az elterelő hazudozás kezdetét/, nem delgoznak, "...ünnepet üllenek, Misiket hāgatnak"/. A második pedig szinte idézi a mi versünk/A/ sorait azzal, hogy az ácsok faragnak, akik-itt-"hajliket csinyának". A harmadik versszak a nő ravaszságát érzékelteti röviden két sorban, majd a 3-4. sorban fel is szólítja a hajdúkat, hogy zárják be apja kapuját és "Ölliéték, vāggyáték a zión gyilkosomat". Ez a strófa tehát azt érzékelteti, amit Tóth Imre bácsi a prózai részben említ, ti. hogy a férfit meggyilkolják. A záróstrófa utal alaphangjával arra, hogy a férfi

gyilkoló szándéka is fennáll, s amiről B változatunk végén Gasparicsné szól is. Bár a radamesi változatban "ha ién tuttam buóna"-gondolattal, Gasparicsné utalásai szerint valóban meg is ölte a férfi a nőt, hiszen mást szeretett, s ettől ~~meg~~ szabadulni akart, aminek csak halál lehet az ára. A B változat ilyen értelmezése persze más irányba tolja el a ballada menetét, ami azonban az esmei mendandó szempontjából most figyelmen kívül hagyandó, hiszen a három vers egy típushoz való tartozását igyekszünk bizonyítani, valamint régies voltát és értékeinek megyénkben való ritkaságát. Ezeket a balladákat a tudományos kutatás sem értékelte eléggé, de Somogyban egyáltalán nem is vették észre, hogy ez a klasszikus értékű töredék pl. milyen ritkaság számban menő értékes dallamot hordoz, amely ezt az epikus-drámai erőt sugárzó balladát /szöveg-dallam egységében/ kellő rangra emeli?

Bizonyos, hogy ez az "elveszett" dallamtípus /a szöveggel együtt/ valamikor sokkal általánosabb volt, ami Imre bácsi szavából ki is tűnik.

E ritka változat somogyi voltát Gönczivel szemben szeretnők bizonyítani, aki Göcsejbe helyi^{ez} származását, ill. előfordulását. Állításunk helyességét nemcsak azért véljük igaznak, mert a szöveg és dallam szép egységét a siófoki járásban élő/Cseszta puszta-Karád-Kisbárapáti/Tóth Imre ismeri csak, hanem - mint részletesebben látni fogjuk majd - mert legteljesebb változatát is ebben a körzetben találta meg Kányán Szarvas Mariska⁴/akkor Tolna megyéhez tartozott/. Ez a Cseszta puszta-Karád-Zics-Kánya körzet lehetett legtovább tartója, éltetője ennek a balladaformáknak./e községek igen közel esnek egymáshoz/. Feltevésemet igazolni látszik a Tóth-féle magyarázat és Szarvas "Utenálló"-ja szeres, gyakran szószerinti egyezése is, bár nem tagadható az utóbbinak a "zsiványfeleség-Nagy hegyi tolvaj" típusokkal való rekensági kapcsolat sem.... Emelést kell tenni Gönczi félreértéséről, tévedéséről a címadást illetően/Megölték agy~~x~~ apát/, amiről az ő töredékében sincs szó. A címet akár az adatközlője adta-nem kellett volna jóváhagyni, akár maga választotta, még nagyobb hiba. Valószínűleg az téveszthette meg Gönczit, hogy a "fiam, feleségen" régi balladánkban másutt is megtalálható megszólítást ő a fiuhoz is adresszálvá vélte, értelmezte, pedig az értékes dialógusok kizárólag a férj-feleség viszonylatában történnek, ugyanúgy, mint a mi A, B változatainkban is és amelyek költeményeink épületének szép köveit jelentik.

Az "Utenálló" más balladáknak szeresebb kapcsolatairól itt nem áll módunkban bővebben írni/Vargyas, Ortutay-Kriza, Kallós stb/, csupán a mi két változatunkkal való egyezéseire térünk ki részletesebben és majd

később érintjük mind a négy "somogyi" változat távoli kapcsolatát más klasszikus rekenaival.

Akár a mi A változatunk "elrabolt", akár B változatunk "eladott-elzálogesított" értelmezésünkből indulunk is ki és teszünk összehasonlítást az "Utenálló"-val, nyomban kitűnnek az alábbiak: 1./háromban az azonos megszólítás "Uram édes uram", s a "Kincsem feleségem" is azonos értékű titulus a "Fiam feleségem" és a "Társam édes társam" kifejezésekkel. Bár ezek nem döntő érvek - hiszen más típusokban is előfordulnak -, de itt mégis jelentős szereppel bírnak ezen a szűk területen lokalizálható körzetben, s amelyek szeres rekenságra utalnak/a göcseji változattal is együtt/, 2./azonos szintű és drámai sodrású mind a négyben a férfi és nő közötti párbeszéd, 3./mind a négyben klasszikus megformálásuk a figyelmet elterelő hazudozások, fordélyek, 4./a tragikus végződés háromban azonos jellegű: férfihalál. Már ezekből is megállapíthatjuk, hogy - ha szabad így mondanom - leg-somogyiasabb, legeredetibb a mi A töredékünk és az "Utenálló", amelyek Cseszta-Kánya körzetből valók.

A Somogyban elterjedt változatok sajátos nyelvére, fordulataira, hasonértékűségére utalnak az alábbi összehasonlítás szerinti néhány kifejezéseik:

A: "Uram édes uram Így erre ja szokás" - Utenálló: "Uram édes uram...
 ugy van ott a szokás"

A: "Atyád váressában Nagyon harangeznak" - Utenálló: "Atyád váressában
 nagyon harangeznak"

A: "Akit férhöz adnak, Hirharangot adnak" - Utenálló: "Mikor lányt el-
 adnak, Hirharangot huznak"

Bár e formálák összehasonlítását lehetne folytatni B változatunk és az Utenálló és egyéb reken változatok között, amelyeket most mellőzünk célunk egyértelmősége miatt.

A mi B variánsunk bizonyára később módosult formája az A és az "Utenálló" változatoknak, ami az eddigi kifejtéseink alapján is következethető.

A párbeszédesség mikéntjéhez visszatérve, a balladánkban uralkodó érzelmi fölény, magatartás, és az ezekből, mint belső drámai feszültséget jelentő indítékekből eredő cselekményfejlődés azt mutatja, hogy az A és B változataink különböznek egymástól. Az A-ban ugyis történik minden, mint sok erdélyi teljesebb változatban és az "Utenállóban": a saját életforma keretei között biztonságosan és érzelmi-akarati fölényben élő férfi kérdő-vádló-gyanakvó szavai uralják a ballada emocionális jellegét, melynek természetes kontrasztja a

nő halogató-magyarázkodó szavain alapuló ravaszság, saját önvédelmi magatartás. A férfi fölényessége és kegyetlen gesztusait mintha azért hangsúlyozná a történet, hogy annál megkapóbb és szembeötlőbb legyen bukása. Mind az A, Utonálló és a Gönczi-féle is főleg ezzel a férfi tragédia bekövetkezéssel tér el B változatunktól és szinte minden erdélyi variánsrekontól. Ez azt sugallná, hogy a B a régiesebb forma. Azenban, hogyha a mi B változatunk párbeszédességének építettségét figyeljük, éppen ez tér el minden más változat szakásától az által, hogy a nő érdeklődő kérdéseire a férfi ad kitérő válaszokat. Igaz: ezt úgy is felfoghatnók, mint a nő tragédiáját sejtető és azt előkészítő férfi ravaszság balladát érzelmileg, szándékban, akaratban uraló jellegzetességet, de ebben az esetben viszont új, illetve más balladáról van szó, amely klasszikus elődjeinek mintájára készült más mondanivaló szerint, sajátos tartalommal. Az alapszituációnak ez meg is felelne és értelmét abban nyeri, amit Gasparicsné tud róla /elbeszélésében/.

A mi B változatunk és az A, s Utonálló és erdélyi rekonai közti vulgáris különbség abban van, hogy ki kit öl meg, ill. gyilkoltat meg. A következő azonban nem lehet alapszémje egyetlen balladának sem, így a miénknek sem.... Lényegében arról van szó, amit már fentebb említettem, hogy az idegenben való élet, kényszerlet mindenképpen tragédiához vezet. Ennek a tragikumnak az alapszituációját pedig az adja meg, hogy két külön világot ellentétes társadalmi érdekelt-ség ütközik meg egymással, mely szükségszerűen tragédiához vezet a balladai megoldást. Az ilyen balladáinkban a feleldés más módon lehetetlen, különben nem lennének igazi balladák. A balladáinkból kitűnő társadalmi feszültségek, ellentéteket tükröző karakterisztikum tulajdona a mi változatainknak is, amelyek emelik rangjukat, különösen Somogyban, ahol kiveszობen vannak.... Mind a mi változataink, mind más rekonváltozatok a társadalmi ellentmondásokat az egyéni sorsfeszülésben, a szubjektív relációkban mutatják be, vagyis az egyéni tragédiák háttere mindig a történelmi-társadalmi osztályviszony valóságában keresendő/jelen esetben középkori/.

Kapcsolatkeresésünk közben érintettük az A és B töredékeink más, távolabbi rekonaiával való viszonyukat, amelyekről eddig is kimutathatjuk, hogy valóban reálisak.

Ezek a versek látszatra nem mondják el a lány kényszerítését, eladatását/mint pl. a Rákóci kis urfi/, de vázlatosságukból is kiérezni a kényszerházasság tényét, ami akár eladás, akár elrablás révén következett be. E gondolat révén nyugodtan kereshetjük a kapcsolatot a "török-rabolta lány" némely vonatkozásaival s talán francia re-

konaival is⁵ Az "elzálogosított-eladott" típus szempontjából B változatunknál a kényszerített házasság⁶ tragikus kimenetelével foglalkozó több magyar balladával való kapcsolat áll fenn/Rákóci kisurfi, Bóder Katalina, Biró Katalina stb./ a tragikumi etap tekintében./természetesen-mint már említettük is-más tartalommal és esemény-sorozattal/. A mi változataink töredékek, hiányosak, melyek nem adhatták így a teljes eseményozzanatokat, s motívumaik is szegényebbek lettek, mint teljesebb testvéreiké.

Annak tudatában tehát, hogy nem tévesztendő össze a torzószerűség a balladái tömörséggel/Arnagy-Gragger szerint/ úgy összegezhetjük mondanivalónkat, hogy balladáinkra is jellemzők azok a tömör megfogalmazó képességek és klasszikus tulajdonságok, melyek változatainkat feltétlenül régi stílusú testvéreik mellé emelik. ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx~~
Az általunk fejtegetett "A, B, Utonálló, Megöltég az apát" típusok itt születhettek Somogyban Cseszta pusztá-Karád-Zics-Kánya körzetében, hogy megőrizzék e példányok egykor gyakoribb voltát és főleg Somogy eddig nem ismert archaikus dallamtöredékét.

xxxxxxx

xxxxxxx

xxxxxxx

A gyenge gépelési technika miatt a lábjegyzetek hivatkozásait utólag tüntetem fel:

1. Gönczi Ferenc: Göcsej népköltészete, Zalaegerszeg/1948/-2./263. old/
2. Magyar Klasszikusok sorozat, Magyar népköltészet II. köt./1955/ Ortutay Gyula szerkesztésében; - 17b/71. old./
3. A dallamot magnetofónról lejegyezte Tamási Tibor zekeszerző.
4. MNGY. VIII. 184. Gy: Szarvas Mariska, Tolna m. Kánya.
5. Ethnographia, LXXIII. évf. 2. sz./1962/, Vargyas Lajos: Kutatások a magyar népballada középkori történetében- 19-1.
6. Uo.: -31a.
7. Ortutay-Kriza: Magyar népballadák/1968/-38, 47. és Kallós Z: Balladák könyve/Bukarest, 1971/- 33-40./129-146. old./

A művekben, cikkekben felhasznált balladák helyszámait itt én is feltüntettem az oldalszámokkal együtt.

A teljesség kedvéért idézem zenei lektorunknak-Olsvai Imre zenetudósnak- tárgyalt balladánk dallamával kapcsolatos megállapításait:

"" A KINCSEM FELESEGEM: régi stílusu, pentaton dallam töredéke, pontosabban kezdete ez. Közvetlen változata nincs, ennyiben tehát magábanálló ritkaság! Alaposabban nézelődve, két irányban sejlik fel zenei rokonság:

a./vagy egy hatszótagu, surdi-páva típusu dallamnak ritkább középzárlatu/terc helyett kvinten=dó helyett mi-n/első fele, amit az énekés megismétel.. Feltételezett folytatása nagyjából ugyanez alsó kvintváltásban.

b./vagy pedig egy tizenkét szótagu, "Kiszáradt a tóból" típusu dallamnak első fele/két sora/, folytatása talán egy erőszakosabb III. sor és egy kvintváltó-variáns negyedik, /v.ö. az alföldi és felvidéki négysoros alakokkal: KODÁLY-VARGYAS 362/. Ez esetben ez a somogyi töredék tisztább pentatonváltozat, mint a jelenleg elterjedt alföldi-felvidéki teljes változattenger.

Egyszóval, így is-ugy is pentaton parlandó és ritka érték.

Kétirányu kutatás kívánkoznék ezek után: 1./ugyanez az atyafi hogyan énekli néhány hónappal, évvel később? Nem jut-e eszébe a dallamfolytatás?, 2./Mások ugyanezt a dallamot milyen szöveggel, illetve ezt a balladát milyen dallammal tudják -a faluban-b. környékben,- c. messzebb? ""

Irodalom

- Gönczi Ferenc:Göcsej népköltészet,Zalaegerszeg,1948.
MK,Magyar népköltészet II.kötet,1955.Ortutay Gy.szerk.
MNGY.VIII.kötet,184.
Ortutay-Kriza:Magyar népballadák,1968.
Kallós Z.:Balladák könyve,Bukarest,1971.
Ethnographia LXIII.évf.2.sz.
Gragger Róbert:Magyar népballadák,Budapest,1927.
Ethnographia/Népelet ért./XXXVIII.évf.2.sz.,B.pest,1927.
Eth.X.évf. 1.sz.1899.
Eth.XII.évf.10.füzet,1901.
Eth.XVI.évf. 6.füz.,1905.
EthXVII.évf.4.füz.1906.
Eth.XIX.évf.3.füz.1908.
Eth.XX.évf.5.füz.1909.
Eth.XVIII.évf.4.füz.1907.
Eth.XXIII.évf.6.füz.1912.
Eth.XXIV.évf.1.füz.1913,
Eth.XXVI.évf.4-6.füz.1915.
Eth.XXX.évf.1-6.füz.1919.

A "Kincsem, feleségem" kezdetű ballada vázlatos ismertetése.

A Kisbárapátiban élő 70 éves Tóth Imre állatgondozóval a tavalyi tabi sereg-
szemlén találkoztam először, ahol az idő rövidsége miatt csak néhány nótáját
tudtam szalagra rögzíteni. Nemsokára azonban Kisbáron egy órányit énekelt mag-
nóra.

Azonnal feltűnt a most tárgyalandó ballada-töredék régiesnek ható szövege,
egysoros dallama, és Imre bácsi archaikus előadásmódja. -Dallamáról azt hit-
tem, hogy dallamtöredék, ami még megmaradt a népi emlékezetben a régi teljes
anyagból.....Az előadó váltig erősgette, hogy sosem volt más és több dallam-
sora. E tekintetben azért is faggattam többször, mert máskor is jártam úgy,
hogy két-háromszori felvétel esetén mindig más-más dallamot mondtak ugyan-
arra a szövegre, vagy éppen a kérdezett dallamra egészen más szöveget impro-
vizáltak, mint annakelőtte. Az adatközlő kitűnő memóriájáról hamar meggyőződ-
hettem a sok anyag felvétele közben, amit háromszor is megismételtem néhány
versével és dalával kapcsolatosan. Ez még természetesen nem bizonyíték tel-
jes mértékben, valamint az sem, hogy "déggyeji" mindig így énekelték/hiszen
azoknál is történhetett lekopás/. A zenei szakemberek feladata ennek tisztá-
zása.

A hosszadalmas felvétel szüneteit beszélgetésre használtuk föl, s kiderült,
hogy gyerekkorában Karádon és a környéki Cseszta pusztán élt: volt állat-
gondozó, cseléd, képes-arató stb....Eltelt néhány hónap, míg újra találkoztunk
ez év febr.15-én. Este 8 órától reggel 6-ig énekelt és mesélt nekem. A szóban
forgó balladát ismét felvettem; pontosan úgy mondotta el, mint régebben:

Kincsem feleségem engem invitálnak
Vendég-vacsorára, apró pogácsára.
Kincsem feleségem vedd rád selém ruhád,
Én meg maj rám vészem a gyilkolló ruhám.
Kincsem feleségem mi jannak a zoka,
Atyád várossában nagyon harangoznak?
Uram édes uram így erra ja szokás,
Akit férhöz annak, ~~annak~~ hirharangot adnak.
Kincsem feleségem mi jannak az oka,
Atyád udvarában a zacsok faragnak?
Uram édes uram így erre ja szokás,
Akit férhöz bannak, annak padokat faragnak.

"Kilenc éves koromban, mikor még ojan kisfiju voltam, Karád kösségben a
nagyénémtű tanútam.

-Mi volt a foglalkozása amaga nagyénének?

Kepésaratók. Én meg, mint fijatā kis fiju, a zédésanyám megbetegedett, el
köllött menni őtet bejettesíteni és ott tanútam meg, mikor a tarlóru
bementünk este.

-Mit meséltek az öregek ennek a további történetéről?

Errű aszt meséték, kérem szépen, hogy valamikor abba a nagyon régi időbe
vót tizenkét bandita, akik őserdőbe tartószkottak barlangba és a városba
egy nagyon szép kisleánt láttak... Huszánhárom éves fijatalember vót nek-
kik a vezérük, és elopták eszt a kisleánt, és a leánka nem méhetett seho-
va se, nem is látott semmit se, csak oānkor, amikor ők vitték magukkā. Ha
Ha zsákmányunyi vitték, vagy akarhēre méntek, akkor mikor elvitték, csak
akkor látott valakit, vagy valamit; másként mindig a zerdőbe tartószkodott.
És eszt a zéletét nagyon megunta és egycer mekkerte a fijatalember, hogy
vigye el a szüleihō. És ott valahogy sikerült a szülejiné lejáccani az-
tat, hogy meghívták ezéket egy vacsorára....Ugy, hogy ott má a karhatalmat
mindent elkészítették ezéknek az elfogására.

-Miért kellett hirharangot adni és kinek adtak?

Ezéknek attak hirharangot, hogy mēnnek, a karhatalomnak, akik ē vótak áva.

-Nem törökökről beszéltek a maga elődei?

Banditáknak hitták abba a zidőbe azokat.

-Mindig erre az egy dallamsorra mondták az egészet?

A zegésszet. Külömben ha a nagyénéem valamellik éne, akkor tunnám még ezék-

nek a meggyilkolásukat is, temetésüket, minden... Mer még egy verzs vót hozzá.

-A banditákat aztán elfogták?-

El igen és legyilkolták őket.

-A férfi, a férj mért mondja, hogy felveszi a gyilkoló-ruháját?-

Hogyha valami ujjad ved vóna a szülői házná észre... Hiszen azér nem mert megszökni sem, mer fétt attu, hogy meggyilkujják a zegasz családot akkor ezek.

-Meg is akarta gyilkolni a leány, mert fölveszem a gyilkoló-ruhám, mon-dotta a férfi?!-

Aszt nem ára a térre monta, hanem ára a térre monta, ha valami ujjan lesz ottan, ha kevesebb erő led vóna-nem ujjan nagy karhatalom, hogy megbir velük, akkor maj' ezek gyilkutak volna ottan.

-Le akarta gyilkolni veszély esetén a leány szüleit?-

Igen.

Ugyancsak asztán hallottam a déggyejimtű, a zelóggyejimtű, hogy mikoraz a hadjárad vót itten, a tatárok, hogy jöttek és nem tuttak renessen beszényi. Oán furcsán ejtették ki: Triszka, Julcsa, Nanica gyerték elő, mer elmének a tatárok. És amelik előjött, akkor azokat legyilkuták. Meg különben is a-mugy is csúfra tették, vagy mellüket levágták, egyyiket így, másikat úgy. "

Tóth Imre igen értelmesen, néhol gondolat-mondateltolódással, mesélte el a történetet, amit bizonyára az én közbevetéseim is okozhattak nála. Bizonyos, hogy nem betyárballadáról és -történetről van szó. Feltűnő volt számomra a "záradékkal" kapcsolatos asszociáció. Ui. Imre bácsi minden kér-dezés nélkül mondta a beszéd végén a "déggyejitű" hallott tatár/török?/-kori történetet. Bár nem akarok erről messzemenő következtetéseket levon-ni, mégis hajlamos vagyok arra a természetes képzettársításra, amit e rö-g-tönzés asszociációja felvet, nevezetesen, hogy tatár-török eseményről van szó. E régi es hangvétellel nemcsak a töredék stílusa, előadásmódja stb. utal, de az elbeszélésben jelzett utolsó "verzs" is, valamint a beszélgetés köz-ben említett részletek is: az ácsok nem padokat faragtak, hanem koporsót csináltak/ esetleg akasztófát?/... A balladás vonások jó néhány ismérve rém-lik fel e történet hallatán: 1./Az erőszakkal elrabolt leány gondolata ve-tődik fel elsőként/törkrabolta lány stb./, 2./A leány/ill. fiatalasszony/ fi-gyelmet elterelő hazudozásai/lásd a Nándorvári Dajka több somogyi válto-zatát gyűjtéseimből/, 3./Az ünnepi "sehem"-szoknyába való öltözés és a "gyilkolló"-ruha, 4./A "Kincsem feleségem" máshonnan is ismert formulája. Nem mond ellene elképzeléseimnek még a "kölcsönvett" vándor-motivumok al-kalmazása sem, amire más változatok és más típusu balladákknál is számos példa van mind a somogyi anyagban, mind az ország más táján talált balla-dák körében.

Az sem kizárt, hogy egy tatár-török valós eseménynek "valahol" prózában /történeti mesében stb./ fellelhető korabeli, vagy későbbi balladás vetü-letéről van szó esetünkben... Egészében azt mondhatjuk, hogy még ebben a töredékes voltában is eddig ismeretlen/ legalább is általam nem ismert/ balladai történettel van dolgunk, amit érdemes analitikusabban megvizs-gálni.

Az egész problémát még izgalmasabbá tette számomra Gasparics Józsefné, Máj Terét 45 éves muzeumi takarítónő hasonló balladatöredéke. Ő Zicsről származott Siófokra, akitől számos gyermekjátékot, kiolvasót, balladát, né-pi imádságot, népszokást gyűjtöttem... Kérdésekre, hogy ismeri-e a "Kincsem feleségem" kezdetű történetet, az alábbiakat mondotta el; "van benne olyan is, de nem úgy kezdődik:

Uram édes uram
Mi annak az oka,
Atyád városában
Nagyon harangoznak?

Kincsem feleségem
Az annak az oka,
Ha egy lányt férhöz adnak,
Hirharangot huznak.

Uram édes uram
Mi annak az oka,
Atyád városában
Nagyon kopácsolnak?

Kincsem feleségem
Az annak az oka,
Ha egy lányt férhöz adnak,
Butort csináltatnak.

Kincsem feleségem
Vedd rád fehér ruhád,
Én is rám veszem
A feket gyászruhámat.

Kincsem feleségem
Neked harangoznak,
A kopácsolással
Koprsót csinálnak.

Uram édes uram,
Aggy egy fertáj órát,
Hadd láthassam egyszer
Kisfalum határát.

/a legutólsó strófát beszélgetés közben még utólag mandotta-mondván-hggy ez még eszébe jutott most/

"Több strófája volt a balladának, de már nem emlékszem rá, csak vélekszem, hogy így volt. A leány apja gazdag/uzsorás/ volt, akitől a szomszéd faluból egy legény vett föl pénz uzsorakamatra. Az öreg férjhez akarta adni a lányát és ezt a fiatalembert szemelte ki, és elengedi az adóságát a legénynek, ha elveszi a lányt... Bár a fiu mást szeretett, de hogy a pénz megadásától szabaduljon, feleségül vette a lányt és elvitte falujába. Itt pedig meggyilkolta a lányt... Így akart szabadulni a lánytól is és az adóságtól is."

Gasparicsnéval sokat beszélgettem arról a témáról, s igen lényeges momentumok kerültek napvilágra; történetesen a már Tóth Imrével kapcsolatban is említett Karád környéki Cseszta pusztá, amit annak idején a Házlinger-család bérelt, de volt házuk Zicsben is. A 30-as években visszaköltöztek Zicsbe, ahová néhány cselédet, állatgondozót hozott magával az uraság. Máj Teréz és Winkler Juli akkor 14-15 éves lánykák voltak és mint "culágerék" segítkeztek az uraság istállója és cseléd-héza építkezéseinél a cselédekkel együtt.... Gasparicsné, Máj Teréz-sajnos-nem emlékszik, hogy kik voltak a cselédek, akitől tanulhatták ezt a történetet, de azt javasolta, hogy /bár férje nevét nem tudja/ keressen fel Winkler Juliannát Magyar-kesziben... Ez a lehetőség még hátra van.

Egyelőre a két rendelkezésre álló töredék összevetéséről szólhatok néhány szót.... A szóban elmondott két töredékrészt véve elsőbbré, megállapítható, hogy ezek hasonlóak is, meg ellentmondóak is egymással. Ellentétesnek látszik, hogy az első változatban elrabolták a lányt, a másodikban pedig elzálogosították/az apa/. Ez a tényszerűnek tűnő ellentét azonban inkább csak látszólagos, hiszen a klasszikus balladák jellemző motívumáról van szó: a kényszerházasságról/ amit más típusoknál gyakran tapasztalhatunk/... A második szembetűnő vonás/a verses résznél/ az ellentétes értelmezettség: a második változatban minden fordítva történik, mint az elsőben; a kérdéseket a leány teszi fel és a fiu hazudik/eleinte/, eltereli a figyelmet veszélyt jelentő mozzanatokról, majd végül nem is tagadja, hogy a nőnek készül a koporsó.... A legutólsó versszak más balladából kölcsönzött formula ugyan, de beleillik a történet keretébe, s amelynek legutólsó sora műköltési behatásra keletkezhetett... Egyelőre ennyit a két adatról, s remélem hamarosan újabb mozzanatok birtokában segítségére lehetek azoknak a zenei és ballada-kutatóknak, akiket ez az új "lelet" érdekel.

L e k t o r i j e l e n t é s

Együd Árpád : A "Kincsem feleségem" kezdetű klasszikus ballada vázlatos elemzése c. 11 lap + 1 mell. dolgozatról.

A tanulmány gondos leírását tartalmazza egy ballada szövegének és kitér a gyűjtés körülményeinek leírására is. Ez a rész azért is tanulságos, mivel általában ritkán kerülnek közlésre a gyűjtés alkalmával elengedhetetlen beszélgetések részletei, amelyek pedig mind a szövegek megértése, mind a további gyűjtőmunka szempontjából fontosak. A két szöveg közlésével kapcsolatban megjegyezzük, hogy célszerű lenne a gyűjtés időpontjának feltüntetése, valamint az sem derül ki, hogy a mellékelt dallam melyik változathoz tartozik. Mivel a dallamról Olsvai Imre már kimerítő lektori véleményt adott, ennek kérdésével nem foglalkozunk. A két szöveget hitelesnek és fontosnak tartjuk. Ami az 5. laptól kezdődő összehasonlító jegyzeteket illeti, ezek általában helyesek, bár a 9. lap megjegyzése szerint is a jegyzetek feltüntetése zürzavaros és a tanulmány közlése esetén ez tipográfiaiilag átnézendő. A 6. lap alján levő utolsó bekezdésben az első mondat értelmetlen, a zárójeles felsorolás a magyar nyelv törvényei szerint kiegészítendő. Néhol a megfogalmazás inkább humoros, mint tudományos. /Pl. a 8. lap közepén "vulgáris különbség" stb./. A 9. lapon az utolsó bekezdés szövege valószínűleg úgy értendő, hogy csak a szerző által emlegetett változatok és nem a teljes balladatípusok születtek Somogyban. Nem éreztük magunkat illetékesnek arra, hogy a kézirat nyelvtani és gépelési hibáit kijavítsuk.

A fenti megjegyzések figyelembevételével a dolgozatot közlésre alkalmasnak tartjuk. Esetleg az irodalomjegyzékben a rövidítések feloldandók.

Budapest, 1973. január 29.

Vilmos
Voigt Vilmos/
adjunktus.